

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XVI. YÜZYILDA MUSUL SANCAĞI VAKIFLARI

Vedat Turğut*

Özet

Musul, önemli ticari yollar üzerinde bulunmasından dolayı çok kültürlü bir yerleşim yeri olagelmıştır. Çok eski bir yerleşim yeri olan Musul'da vakıfların, burada yerleşik olan her kesimden toplulukların saygı duydukları ortak değerler çevresinde kuruldukları görülür. Semâvi dinlerin ortak bir kutsalı olan Hz. Yunus, Hz. İsa'nın öğretisi üzerinde amel eden Hz. Cercis bu cümledendir. Hz. Ali ve evlâdı iyâlinden, başta İmam Zeyd ve İmam Yahya olmak üzere çok sayıda sâdât türbesi ve Hz. Ömer'in oğlu İmam Abdullah Türbesi'ne dair vakıf kayıtları, Musul'da peygamber soyundan gelenlere ve ashâbına karşı duyulan saygı ve sevginin en önemli tezâhürleridir. Şehirde Zengiler ve Osmanlılar döneminde kurulmuş olan vakıflar da elinizdeki makalede incelenen konular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Musul, Hz. Yunus, Hz. Cercis, Hz. Ali, İmam Zeyd, İmam Yahya

WAQFS OF MOSUL SANJAK DURING 16TH CENTURY ACCORDING TO OTTOMAN TAHRİR DEFTERS

Abstract

Mosul being on significant trade routes has been a multicultural settlement area for centuries. It can be easily seen that waqfs having been established in Mosul were respected by people from all strata of the society and founded within the framework of the communities with which they were affiliated. Hz. Yunus-holy for divine religions and Hz Cercis following the doctrine of Hz. İsa can be regarded as samples for this situation. Many sepulchres belonging to Hz. Ali and those around him especially İmam Zeyd and İmam Yahya and waqf registers regarding the tomb of İmam Abdullah, the son of Hz. Ömer are the most significant signs of respect and love shown for descendants and companions of Hz. Muhammed in Mosul. The waqfs established in the city during the reigns of Zengid Dynasty and Ottoman Empire will also be handled in this study.

Keywords: Mosul, St. Jonas, St. Georges, Hz. Ali, İmam Zeyd, İmam Yahya

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vedat.turgut@bilecik.edu.tr.

Giriş

Musul, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kurulmuş bir şehir olması sebebiyle El-Cezire adı verilen bölgenin merkezidir¹. Bugünkü Irak'ın Bağdad'dan sonra en önemli kenti olan Musul'a Aramilerin geçişli kale anlamında "Hisn-ı Ebrâya" dedikleri ve bu kentin antik Ninava kentinin karşısına düştüğü bilinmektedir. Musul şehrinin aldığı çeşitli adların yanısıra tarihçiler tarafından şehre, Ummu'r-Rabiayn, El-Hazra, El-Fayha ve El-Hadba gibi unvanlar da verilmiştir².

Tarihi kayıtlarda ilk defa Sümerler tarafından siyasi bir teşekkül haline getirildiği anlaşılan bölgede, Akadlar, Babilliler, Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender'in istilâsından sonra Selefkus hanedanı, M.Ö. 141-M.S. 226 yılları arasında Partlar, Romalılar ve M.S. 226-640 yılları arasında ise Sasaniler hâkimiyet kurmuşlardır³. Bölgenin İslam ile tanışması Hz. Ömer zamanında Utba bin Farkad'ın fethiyle olmuştur. Son Emevi halifesi II. Mervan'ın şehri genişleterek idaresini teşkilatlandırmış, surları inşa ettirmiş ve Dicle üzerinde bir köprü bina ettirmiştir. Abbasi Halifesi Mu'temed zamanında Musul'a bir Türk kumandanı olan Asa-Tegin vali olarak tayin edilmişse de Musul halkı Onu ve kuvvetlerini püskürtmüşler ve Hamdaniler, 873 yılından itibaren şehrin siyasi hayatında önemli rol oynamaya başlamışlardır. Halife Mu'tazid ve er-Razi zamanında Hamdaniler kontrol altına alınmışlar, Büveyhilerden Muizü'd-Devle ile girişilen mücadele Büveyhiler lehine neticelenince Musul, Mervaniler ve Büveyhiler arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Daha sonra, Ukaylilerden Mukalled'in oğlu Kırvaş ve kardeşi şehrin idaresini ellerine almışlardır. Müslim ve kardeşi İbrahim'in iktidar mücadelesi zamanında Musul, Oğuzların baskısı altına girmiştir⁴. Abbasi halifesi de bu dönemde

¹ Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, TTK, Ankara 1999, s. 1; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003, s. 1; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, I, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990, s. 48.

² Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 3; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 1-2.

³ Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, İstanbul 1985, s. 36-40; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 2-4; İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, s. 48-59.

⁴ Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 4-6; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 4-8.

Arslan Besasiri ve Büveyhilerin baskısı altına girmiş, Besasiri'nin Mısır'daki Fatımiler ile temasa geçmesi üzerine Abbasi halifesi Tuğrul Bey'i Bağdad'a davet etmiştir. Tuğrul Bey, önce Kutalmış'ı Besasiri üzerine göndermiş ise de onun bozguna uğraması üzerine 1057 yılında sefere kendisi çıkmış, Besasiri'nin kaçması ile Musul, buraya vali olarak atanan İbrahim Yinal zamanında asayişe kavuşmuştur. Bir müddet sonra isyan edip şehri terk eden İbrahim Yinal'ın bu hareketini fırsat bilen Kırvaş ve Basasiri şehri ele geçirmeye muvaffak olmuşlarsa da Tuğrul Bey'in ikinci Musul seferine karar vermesi üzerine şehri terk etmişlerdir. 1067 yılında Selçuklu hanedanının damadı ve Kırvaş'ın oğlu Şerefü'd-Devle Müslim, halife tarafından Musul'a vali olarak atandı. 1086'da Musul'u Çökermiş'e ikta olarak veren Melikşah'ın ölümünden sonra hâkimiyeti ele geçiren Berkyaruk, 1093'te Kür-Boğa'yı buraya tayin etmiştir. Onun zamanında Musul'daki Ukayli hâkimiyeti tamamen son bulmuştur. Kür-Boğa oğlu Çökürmüş ile Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın buraya gönderdiği Emir Çavlı arasındaki mücadeleyi Çavlı kazanmışsa da Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün küçük oğlu Zengi'ye biat ederek Anadolu Selçuklu lideri Kılıçarslan'ı Musul'a davet etmişlerdir. Davete icabet eden Kılıçarslan'ın Çavlı ile mücadelesi sırasında öldürülmesi sonucunda Musul Çavlı'nın eline geçmiş, onun da itaatsiz tavırlarını sürdürmesi ile Musul'a önce Aksungur daha sonra ise Porsuk gönderilmiştir⁵.

Selçuklu tahtı için baş gösteren Sencer-Mahmud mücadelesini kazanan Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'u batı illerine göndermiş ve böylece Irak Selçukluları ortaya çıkmıştır. Mahmud'un kardeşi Mesud'un isyanından sonra Musul'a Aksungur el-Porsuki vali tayin edilmiştir. Onun Bâtıniler tarafından şehid edilmesinin ardından oğlu

⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1980, s. 85-95; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1994, s. 16, 120-135, 204-207, 229; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant C. Andreasyan), TTK, Ankara 1987, s. 82; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 16; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 50; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 48; Mehmet Altay Köymen, *Alpaslan ve Zamanı*, I, Ankara 1983, s. 120; İbrahim Kafesoğlu, "Kür-Boğa", *İA*, C. 6, İstanbul 1993, s. 1085; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara 1989, s. 91-92.

İmadeddin Zengi 1127 yılında Musul'a atanmıştır. Uzun bir müddet süren siyasi çekişmelerin ardından hemen hemen harabe haline gelen şehir, İmadeddin Zengi zamanında çok gelişmiştir. 1144 yılında Urfa'daki Frank Kontluğu'nu ortadan kaldıran Zengi, 1146'da Caber Kalesi'ni kuşatırken öldürülmüş ve ülkesi oğulları Nureddin Mahmud ve I. Seyfeddin Gazi arasında bölünmüş, Musul Seyfeddin Gazi'nin hissesine düşmüştür. Seyfeddin Gazi'nin üç yıl sonra ölmesinden sonra yerine kardeşi Kutbeddin Mevdûd geçmişse de bazı emirlerin Nureddin Mahmud'u harekete geçirmesi üzerine hâkimiyet alanı daralmıştır. Kutbeddin'in ölümünden sonra oğulları II. İmadeddin Zengi ve II. Seyfeddin Gazi arasında çıkan anlaşmazlık, Nureddin Mahmud'un araya girmesiyle sona ermiş ve Musul II. Seyfeddin Gazi'ye bırakılmıştır. 1174 yılından itibaren Suriye'de hâkimiyetini kuran Selehâddin Eyyûbi, Musul'u tehdit etmeye başlamış ve üç defa kuşattığı şehri alamasa da 1185 yılında Zengileri kendine matbu kılmayı başarmıştır. Seyfeddin Gazi'nin yerine geçen kardeşi İzzeddin Mesud'un ölümünden sonra oğlu Arslanşah, Arslanşah'ın yerine oğlu Melikü'l-Kahir İzzeddin Mesud, Onun 1218'de ölümüyle II. Nureddin Arslanşah başa geçmiş, sonuncusunun küçük yaşta olmasından dolayı memleketin idaresinde Bedreddin Lülü önemli bir yere sahip olmuştur. Bedreddin, 1233'ten itibaren Musul'u müstakil olarak idare etmeye başlamış ve hâkimiyetini 1259 yılına kadar sürdürmüştür. Musul şehrinin Zengiler döneminde büyük bir imar faaliyeti ile geliştiği, şehrin surlarının tahkim edildiği ve çeşitli vakıflar aracılığı ile ilim ve kültür merkezi haline geldiği görülmektedir⁶.

1258 yılında Bağdad'ı ele geçirerek Abbasi Halifeliği'ne son veren Moğol hükümdarı Hülagü; Bedreddin'i tabiliğine almış, Bedreddin'in ölümünden sonra emir olan Melik Salih'in Mısır ile münasebete girişmesi üzerine 1260-61 yıllarında Musul şehri, Moğol tahribatına uğramıştır. İlhanlılar devrinde Doğu Anadolu Diyarbakır ve Van olmak üzere iki eyalete taksim olunmuştur. Musul, Diyarbakır eyaletinin

⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 154; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 66-72, 215-235; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 149, 342, 363-373; İbrahim Kafesoğlu, "Atabeylikler", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara 1992, s. 296-297; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 8-15; Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 9-11.

merkezi olup, önce Mülay daha sonra Sutay Noyan tarafından 1332 yılına kadar idare edilmiştir. Sutaylılardan Hacı-Tugay, oğlu Pir Muhammed, yeğeni İbrahim Şah, Hüseyin Bey ve Karakoyunlulardan Bayram Hoca ve kardeşi Berdi Hoca arasındaki iktidar mücadeleleri siyasi istikrarsızlığa sebep olmuş ve bu kaos ortamı 1366 yılında Celayirlielerin İlhanlı hakimiyetine son vermesine kadar devam etmiştir⁷. Celayirlieler, 1377 yılına kadar on yıla yakın bir zaman Karakoyunlu Bayram Hoca ile şehrin hâkimiyeti için mücadele içine girmişlerdir. Sonunda Musul'u ele geçiren Bayram Hoca burayı kardeşi Berdi Hoca'ya vermiş ve Karakoyunlular 1410 yılına kadar Celayirlieler ile müttefikten şehirde hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Musul ve havalisinin 1393 ve 1401 yıllarında iki defa Timur tarafından istila edildiği bilinmektedir. Timur Musul şehrini ele geçirmiş ve burada Yunus ve Cercis Nebi'lerin makamlarına zengin vakıflar bağışlamıştır. Timurlulara karşı mücadelelerin önemli bir lideri olan Kara Yusuf'un 1420 yılında ölümünün ardından yerine oğlu İskender Mirza geçmiş ve onun 17 yıllık iktidarından sonra devlet en parlak devirlerini yaşadığı diğer oğlu Cihanşah'ın yönetimine geçmiştir. Cihanşah ve oğlu Hasan Ali, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile olan iki mücadelesini de kaybedince bölgede Akkoyunlu iktidarının başladığı anlaşılmaktadır⁸. Uzun Hasan, Gürcistan, Bayburt ve Dulkadirlieler üzerine başarılı seferler yaptıktan sonra, 1468'de Karakoyunluların devletini ortadan kaldırdı. Akkoyunlulardan Murad Bey'in 1503 ve 1508'de Safevilere yenilmesi ile Irak'ta yeni bir hanedan hükümlanlığını ilan etmiştir⁹. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinin ortalarında giderek büyüyen Safevi tehlikesine

⁷ Ahmet Temir, "Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, s. 389-391; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Kemal Köprülü), TTK, Ankara 1978, s. 74; Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 186-187; Sümer, *Karakoyunlular*, I, TTK, Ankara 1984, s. 34-43.

⁸ Sümer, *Karakoyunlular*, s. 42-43; Mükrimin Halil Yinanç, "Celayir", *İA*, C. 3, İstanbul 1993, s. 64; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 1991, s. 19-20; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK, Ankara 1989, s. 12; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1988, s. 180-184; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 15-20; Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 12-15.

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 188-197; M. H. Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C. I, İstanbul 1993, s. 258; Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C. I, İstanbul 1989, s. 272; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 21.

karşı Osmanlı sultanı Yavuz Selim, büyük bir ordu ile harekete geçerek Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'i bozguna uğrattı. Selim Han, bir yıl sonra Safevi kumandanı Karahan'ın Diyarbakır'ı kuşatması üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa'yı oraya gönderdi ve Karahan'ı geri çekilmeye mecbur eden Paşa'yı Diyarbakır'a vali olarak atadı. 1517 yılında Karahan ve kardeşi Süleyman Bey'i ölü ele geçiren Osmanlılar Musul'u fethetmiş, Safevilere karşı İdris-i Bitlisi aracılığı ile Kürtlerden de büyük destek görmüşlerdir. Öte yandan Kuzey Irak'ta bir kısım yerlerin idaresi ve muhafazası için görevlendirilen bazı Türk ve Kürt beylerinin itaatsizlikleri ve İran ile olan münasebetlerin bir türlü istikrara kavuşmaması üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'de İrakeyn Seferi'ne çıktığı görülmektedir. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb, 1529 yılında Bağdad'ı ele geçirerek Musul üzerinde nüfuz kurmuştu. Vezir-i azam İbrahim Paşa, orduların başına serdar tayin edilmiş ve Serdar-ı Ekrem Tebriz, Van, Bingöl ve Irak'ı ele geçirmiştir. Musul'a Seyyid Bey sancakbeyi olarak tayin edilmiş, İmadiyye emiri Hüseyin Bey de Osmanlı egemenliğini tanımıştır. İmadiyye hâkimi Hüseyin Bey, 1553 yılında Osmanlıların emriyle Azerbaycan üzerine yürümüş, Bağdad üzerine yürüyen Safevi ümerasına engel olmuş, Kızılbaş örgütlenmeye karşı giriştiği bu başarılı mücadele neticesinde kendisine birçok hilât gönderilmiştir. Osmanlılar ile Safeviler arasındaki Irak hâkimiyeti için yapılan mücadelelerin, IV. Murad'ın Bağdad Seferi sonunda imzalanan 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Osmanlılar lehine sonuçlandığı söylenebilir¹⁰.

Osmanlı fethinden sonraki Irak'ın idaresi bağımsız olmuş ve merkez olarak Bağdad seçilmiştir. Bağdad'a İstanbul'dan gönderilen bir vezir vali olarak tayin edilir, otoritesi bütün Irak'ta yürürdü. Bağdad Beyi'nin

¹⁰ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1976, s. 15-16, 192; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", *İA*, C. 10, İstanbul 1993, s. 54; Hoca Sadeddin, Tacüt-Tevârih, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. IV, Ankara 1992, s. 246-265; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983, s. 274-352; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1948, s. 23, III, s. 328; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991, s. 32-34; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, (Yay. Zuhuri Danişman), II, İstanbul 1968, s. 851-852; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), II, Ankara 1992, s. 358; Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 16-31; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 21-28.

herhangi bir sebeple başka bir yerde bulunması durumunda yetkilerini Musul sancakbeyine devrettiği anlaşılmaktadır. 1522-23 ve 1526-27 yıllarında Musul, Diyarbakır'a bağlı bulunuyordu. Bağdad'ın 1534 yılında fethedilmesiyle buraya bağlanan Musul, 1557-1559 yılında da Bağdad'a bağlı kalmıştır. 1563-66 yıllarında şehr-i Zor'a bağlanan Musul, 1566'da yeniden Bağdad'a bağlanmış, 1571'de ise tekrar şehr-i Zor'a tabi kılınmıştır. 1573 yılında Bağdad Eyaleti'ne ilhak olunduğu anlaşılan Musul'un 1586 yılında müstakil bir sancak haline getirildiği ve 1926 yılına kadar Türklerin çoğunlukta olduğu bir şehir olarak kaldığı görülmektedir¹¹. Musul Livası'nın incelediğimiz dönemde Musul Nahiyesi, Ayn-Safna Nahiyesi, Deyr-i Maklub Nahiyesi ve Tikrit Nefsi'nden oluşan bir idari taksimata uğramıştır. Bunlardan Musul Nahiyesi sancağın en geniş nahiyesi olup, 106 köy ve 250'ye yakın mezrâ'dan müteşekkildi. Ayn-Safna Nahiyesi'nin ise kendisine bağlı sadece altı köyü ve 11 mezrâ'ası bulunmaktaydı. Deyr-i Maklub nahiyesinin belli bir merkezi olmayıp, nahiyeye bağlı toplam 18 köy bulunmaktaydı. Tikrit, bir nefis ve kendisine bağlı 25 mezrâ'a ile kaydedilmiştir.¹² Musul mufassal tahrir defterindeki kayıtlardan hareketle Musul Sancağı'nda tespit edilen vakıflar beş başlık altında incelenmiştir:

1. Haremeyni'ř-şerifeyn Evkafı

Osmanlı hükümdarlarının Yıldırım Bayezid'den itibaren Mekke ve Medine'ye surre alayları ile yardım yaptığı bilinmektedir. Osmanlılar, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Memlûklülerin her sene Haremeyn için tahsis ettikleri surre vakıflarını devam ettirdikleri gibi bunlara imparatorluğun birçok yerinde pek çok ilaveler de yapmışlardır. Haremeyn'e gönderilen paralar, buradaki cami görevlileri, peygamber makamının hademeleri, sadât, değişik memleketlerden hac niyeti ile buraya gelenler ve burada yaşayan fakirler için harcanırdı. İncelenen 120 numaralı tahrir defterinde, Musul'daki vakıflar içinde en fazla gelir tahsis edilen vakıf Haremeyn Vakfı'dır. Bu vakıf için kaydedilmiş olan akarlar şu şekilde gösterilebilir:

¹¹ Bayatlı, *Musul Eyaleti*, s. 33-36; Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 32-38.

¹² Bkz. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı, 120 Nolu Mufassal Defter.

1.1. Hataret-i Büzürg Köyü:

Köyde 102'si çift, 152'si bennak tasarrufu olan 254 hane ve 43 mücerredten müteşekkil toplam 324 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 39.868 akçe olup, hububat vergileri 28.020 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Bu verginin toplam gelir içindeki payı yaklaşık % 70'i bulmaktadır. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, ağnam, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri¹³.

1.2. Reşidiye Köyü:

Musul'un kuzeyinde yer alan köyde 83 hane ve 14 mücerredten müteşekkil toplam 97 nefer meskûndur. Köyün hasılı 16.100 akçe olup, hububat vergileri 9190 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Bu verginin toplam gelir içindeki payı yaklaşık % 55'i bulmaktadır. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, ağnam, küvvere, besâtin, devâlib, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri¹⁴.

1.3. Sirehan Köyü:

Ağcakend Mezrâ'ası ile beraber kaydedilen köyde 56 hane ve 8 mücerredten müteşekkil toplam 64 nefer meskûndur. Köyün hasılı 10.330 akçe olup, en önemli gelir kalemi 5190 akçe ile hububat vergileridir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, devâlib, ağnam, besâtin, keten, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri¹⁵.

1.4. Kara Avnaz Cemâ'ati:

Cemâ'at 32 neferden ibaret olup, üzerinde 678 akçe vergi yazılıdır¹⁶.

1.5. Uçuşlu Cemâ'ati:

Cemâ'at, Dulkadir boylarından bir oymak olup, 123 hane ve 51 mücerred olmak üzere 174 neferden müteşekkildir. Cemâ'atin üzerinde 2182 akçe hasıl yazılıdır¹⁷.

¹³ TADB. TTD. 120, v. 97b-99a.

¹⁴ TADB. TTD. 120, v. 99a-b.

¹⁵ TADB. TTD. 120, v. 99b-100a.

¹⁶ TADB. TTD. 120, v. 100a-b.

1.6. Mücedded Mezrâ'ası:

Molla İbrahim'den sonra Abdüsselâm, veled-i Enes Mehmed, Mahmud ve Tanriveren'in ortak tasarrufunda bulunan mezrâ'ada senede 650 akçe hasil yazılıdır¹⁸.

Haremeyni'ş-şerifeyn Vakfı adına toplam 73.808 akçe vakfedilmiş olup, tevliyet cihetine günde 10, kitâbete 5 ve cibayete 3 akçe tayin edildiği anlaşılmaktadır.

Haremeynü'ş-şerifeyn Evkâfı mahsûlünden eski defterde bahsi geçen altı akçelik nezâret payının Reşidiye köyünde Eratna Bey'in oğlu İskender Bey'in bünyâd ettiği camiinin hatib, imâm ve mü'ezzinine tayin olunduktan başka baki kalanının mum, hasır ve sâir mühimmâta sarf olunmaya şart edildiği görülmektedir. Buna göre; hitabet ve imamaete günde bir, müezzine bir, mum ve hasıra bir, rakabe ve sair mühimmata da bir akçe tayin edilmiştir¹⁹.

Eski İmadiye hakimi olan Sultan Hüseyin'in de Harem-i Şerifeyn için 4000 akçe vakfettiği anlaşılmaktadır²⁰.

2. Türbe-mezar Vakıfları

2.1. Hazret-i Yunus Enbiyâ (a.s.) Türbe Vakfı

Mattâ (Amittay) adında salih bir zatın oğlu olduğu anlaşılan Hz. Yunus, bir balık tarafından yutulduğu için Zinnûn ve Sahib-i Hût olarak da anılmıştır²¹. Soyunun Bünyamin vâsıtasıyla Hz. Yakub'a ve Hz. İbrahim'e dayandığı kabul edilir²². Yunus Peygamber'in Asurluların başkenti olan Ninova'nın putperest halkını tevhide davet etmekle vazifelendirildiği bilinmektedir. Doğduğu şehirde vefat eden Yunus (a.s.)'in türbesi, Dicle nehrinin doğu kıyısında, Musul şehrinin tam

¹⁷ TADB. TTD. 120, v. 100b-101a.

¹⁸ TADB. TTD. 120, v. 101b.

¹⁹ TADB. TTD. 120, v. 101b.

²⁰ TADB. TTD. 120, v. 101b.

²¹ Kur'an-ı Kerim, el-Enbiya, 21/87; Kur'an-ı Kerim, el-Kalem, 68/48; İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I, Beyrut 1957, s. 55; ez-Zebidî, *Sahihî Buharî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (terc. Kamil Miras), IX, Ankara 1971, s. 152.

²² Kur'an-ı Kerim, en-Nisa, 4/163.

karşısında bulunan Ninova'daki Tell Tevbe (Tevbe Tepesi) üzerinde bulunmaktadır. VIII. Yüzyılda Yeşu-Denah tarafından yazılan eserde Yonan (Yona) isimli bir keşişin Nebi Yunus adlı bu tepe üzerinde bir manastır tesis ettiği ve kendisinin de bu kilisede gömüldüğü belirtilmektedir. Halife Mu'tezid Billah döneminde bu manastırın, Nebi Yunus makrebesi olarak düzenlendiği bilinmektedir. XII. yüzyıl başlarında Selçuklu emirlerinden biri makrebenin yanına bir mescidle bir ribât bina ettirmiştir. Tuğtekin, ribatı türbeye dönüştürmüş, burası Cemaleddin el-Hateni zamanında Cuma mescidi olarak ibadete açılmıştır. Timur'un Musul valisi Hüseyin Bey, 1418'de bu yapının kubbelerini yenilemiş, 1588'de Canbulad oğlu Hüseyin Paşa harimin batısına Şafiiler bölümünü ilâve etmiştir. Yunus Peygamber anısına yaptırılan bu vakif eserler maalesef, DAEŞ terör örgütü tarafından 2014 yılında dinamitlerle havaya uçurulmuştur.

İncelenen 120 numaralı tahrir defterinde iki köy, beş cemâ'at, beş mezrâ'a, bağ ve dükkanlardan müteşekkil gelir kalemleri tespit edilmekte olup, toplam 53.010 akçe hasıl elde edildiği anlaşılmaktadır²³.

2.1.1. Nuniyye Köyü:

Eski Asur devletinin başkenti Ninova üzerinde kurulmuştur. Basâre Mezrâ'ası ile beraber kaydedilen köyde 195 hane ve 85 mücerredten müteşekkil toplam 280 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 19.222 akçe olup, hububat vergileri 10.150 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, besâtin, ağnam, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri²⁴.

2.1.2. Bakufe Köyü:

Musul'un 18 km. kuzeyinde yer alan köyün halkı Keldani ve Nasrani'dir. Köyde toplam 58 nefer gebran meskündür. Köyün hasılı 12.518 akçe olup, hububat vergileri 8300 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Bu verginin toplam gelir içindeki payı yaklaşık % 75'tir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir:

²³ TADB. TTD. 120, v. 102a-103b.

²⁴ TADB. TTD. 120, v. 102a-103b.

ispence, cizye, ırgadiyye, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri²⁵.

2.1.3. Gökçelü Cemâ'ati:

Cemâ'at 44 neferden ibaret olup, üzerinde 1424 akçe hasıl yazılıdır²⁶.

2.1.4. Lek Cemâ'ati:

Irak bölgesinin Kuzey ve Güney aşiretleri içine karışmış olarak bulunan cemâ'at 58 neferden ibaret olup, üzerinde 1922 akçe vergi yazılıdır²⁷.

2.1.5. Ladamiye Cemâ'ati:

Cemâ'at 20 neferden ibaret olup, üzerinde 1072 akçe vergi yazılıdır²⁸.

2.1.6. Dardiz Cemâ'ati:

Cemâ'at 24 neferden ibaret olup, üzerinde 1436 akçe vergi yazılıdır²⁹.

2.1.7. Yağmur Tanlu Cemâ'ati:

Beş kola ayrılmış olan Yıva oymaklarından birini teşkil eden Yağmur ve yine Türkmen olan Tanlu (Tatalu) cemâ'atleri 11 neferden ibaret olup, üzerlerinde 326 akçe vergi yazılıdır³⁰.

Vakıf adına bundan başka beş adet mevrâ'adan elde edilen toplam 12.000 akçe ile bağ, dükkan, ve tahunlardan elde edilen toplam 1980 akçenin da eklenmesiyle toplam 53.010 akçelik gelirin akar vakfedildiği anlaşılmaktadır. Vakfın masraf kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir³¹: Tevliyet yevmi 10, imamet iki buçuk, hitabet iki buçuk, te'zin iki, sermahfil bir buçuk, bevâb iki, beş nefer aşırhân beş, yedi nefer cüzhân

²⁵ TADB. TTD. 120, v. 103b.

²⁶ TADB. TTD. 120, v. 104a.

²⁷ TADB. TTD. 120, v. 104a-b.

²⁸ TADB. TTD. 120, v. 104b.

²⁹ TADB. TTD. 120, v. 104b-105a.

³⁰ TADB. TTD. 120, v. 105a.

³¹ TADB. TTD. 120, v. 105b.

yedi, En'âmhân dört, Tebârekehân üç, nezâret dört, ferrâş birbuçuk, saka birbuçuk, tabbah birbuçuk, habbaz bir, kitâbet beş, cibayet üç, revgân-ı çerağ ve hasır iki akçe olmak üzere toplam günde 61,5 ve senevî 21.771 akçe. Bundan başka; Taceddin'e günde iki, Mehmed'e beş, diğer Mehmed'e tekâüdlük için üç, türbedâra bir, çerağcıya iki, Monla Cuma'ya tekaüdlük için birbuçuk olmak üzere toplam yevmi 14,5 ve senevi 5133 akçelik masraf kalemi daha kaydedilmiştir. Yine ihrâcât-ı matbah, bahâ-i güşt için 12, bahâ-i nân için 15, bahâ-i nemek, nohud ve sebzevât için üç, bahâ-i hime için beş, bahâ-i revgân-ı sade için dört, bahâ-i hinta için altı, bahâ-i asel ve peynir berây-ı mâ için üç akçe olmak üzere yevmi 48, senevî 16.992 akçe masraf kalemlerinin de eklenmesiyle vakfın masraf kalemlerinin toplamının 43.896 akçeyi bulduğu ve 9114 akçe bâkiyye kaldığı hesaplanmaktadır.

2.2.2. İmam Zeyd ve İmâm Ali Türbesi Vakfı

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'in Ceyda isimli cariyesinden doğan oğlu İmam Zeyd, babasından ve ağabeyi Muhammed Bakır'dan hadis ve fıkıh dersleri aldı. Hz. Zeyd, İslam memleketlerinin pek çoğuna ilim için yaptığı seyahatler dolayısıyla Emevi Halifesi Hişam bin Abdülmelik'in düşmanlığını üzerine çekti. Hz. Zeyd'in, Küfelilerin çağrısı üzerine oraya gitme kararına karşın, İmam-ı Azam Ebu Hanife Nu'man bin Sabit ve İmam Malik'in hıyanet olasılığı üzerinde durarak Onu uyardıkları bilinmektedir. Nitekim Küfeliler, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkındaki olumlu fikirlerini beğenmedikleri Zeyd'in tarafını tutmaktan vazgeçtiler. Bunun sonucunda yanında sadece 400 kişilik kuvveti bulunan Zeyd'in Halife'nin ordusuna karşı zafer kazanması mümkün olmadı ve şehid edildi. Ebu Hanife de daha sonra Halife Mansur tarafından şehid edilmiştir. Bu olaydan sonra Zeyd ve beraberinde şehid olanları takib edenlere Zeydiler, Onu yalnız bırakanlara ise Rafizîler (ve kad rafadûni) adı verildi³². Uluvvân Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen türbe için toplam 1000 akçe hasılı olan mezrâ'a ve zemin ile türbedar için 200 akçelik yarım çiftlik vakfedilmiştir. Cüz tilavet etmesi için günde bir akçenin türbedara ve bir akçenin da revgân, hasır ve hubz cihetlerine tayin edildiği, baki

³² Y. Nuri Öztürk, *İmam-ı Azam Savunması, Şehid Bir Önder İçin Apolocya*, İstanbul 2010, s. 156, 170-171.

kalan 280 akçenin ise türbenin meremmât ve rakabesine ayrıldığı anlaşılmaktadır³³.

2.2.3. İmam Yahya veled-i İmam Ebu'l-Kasım Türbesi Vakfı

Hz. Alı'nın oğlu Hz. Hasan'ın oğlu Ebu'l-Kasım'ın oğlu olan İmam Yahya'nın babası, amcası Hz. Hüseyin ile beraber Kerbela'da şehid düşmüştür. Nureddin Zengi Arslantaş'ın azadlı kölesi Bedreddin Lülü tarafından 1239'da İmam Yahya adına yaptırılan türbenin süslemeleri 1319 yılında Hacı İbrahim tarafından yenilenmiştir³⁴. Eski Kal'a Mahallesi'nde Baştabya-Karasaray arasında bulunduğu belirtilen türbe için toplam 1393 akçe hasılı olan Çiledük Köyü malikane hissesi ile 200'er akçe hasılı olan yarım çiftlik ile bir asiyyâb vakfedilmiştir. Vakfedilen toplam 1793 akçe hasılın 1246 akçesinin cüzhan cihetine günde bir, hademe, revgân ve hasır cihetine 1,5 ve tevliyete günde iki akçe olmak üzere dağıtıldığı ve baki kalanının türbenin meremmât ve rakabesine ayrıldığı anlaşılmaktadır³⁵.

2.2.4. İsa Dede Türbesi Vakfı

Türbe için 500 akçe hasılı olan bir çiftlik ve zemin ile 330 akçe hasılı olan bir mezrâ'a vakfedilmiştir. Hasılın türbenin yağına, meremmâtına, hadimine (Molla Ali) ve hasırına meşrût olduğu mukayyedir³⁶.

2.2.5. Hazret-i Cercis Nebi (A.S.) Vakfı

Nuri Camii ile Köprü Kapısı arasında bulunmaktadır. Cercis (a.s.), Hz. İsa'nın dîni üzere gelmiş ve O'nun dinini tebliğ etmiş nebilerdendir. Filistin'in Remle kasabasında doğup, Filistin ve Şam civarında yaşadığı ve ticaretle uğraştığı belirtilen Cercis (a.s)'ı, Hıristiyanlar St. Georges (Aya Yorgi) adıyla tanımaktadır. Hz. Cercis, fakir ve yoksul için ticaret yapar, yıl sonu geldiğinde kazancını hesaplar, sermayesini yanında alıkoyduktan sonra kazancının tamamını fakir fukaraya dağıtırdı. Devrin kralı Dâdiyan'ın som altından bir put yaptırarak halkı puta tapmaya çağırdığı, halkın da bölük bölük gelerek "Eflûn" denilen bu puta

³³ TADB. TTD. 120, v. 106a.

³⁴ Abdüsselam Uluçam-Gülçin Küçükkaya, "Irak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında", Vakıflar Dergisi, XXI, İstanbul 1990, s. 260-261.

³⁵ TADB. TTD. 120, v. 106a.

³⁶ TADB. TTD. 120, v. 107a.

tapmaya başladığı sırada Musul'da bulunan Hz. Cercis, Kral Dâdiyan'ın huzuruna çıkmış ve Hakk dini tebliğ etmiştir. Kendisine yapılan tebliğ karşısında çıkarlarının zedeleneceği korkusuyla kral, Hz. Cercis'e türlü işkenceler yapmış, rivayetlere göre mucize eseri olarak Cercis Nebi üç defa öldürüldüğü halde dirilmiş ve dördüncüsünde şehid edilmiştir. Timur döneminde 1393'te külliye haline getirilen Cercis Nebi makamı, 1475'te onarımdan geçmiştir. 1716'da Celili İsmail Ağa, külliyeye Darü'l-kurra ve medreseyi, 1834'te ise Celili Hüseyin Paşa doğudaki Hanefiler kısmını ilave ettirmiştir³⁷. 2014 yılında DAESH terör örgütü tarafından yerle bir edilen külliye için Tilkif Köyü ve iki mezrâ'a ile bir dükkan icaresi akar olarak vakfedilmişti³⁸. Cercis Nebi adına Diyarbakır ve Silvan'da da mabedler inşa edildiği bilinmektedir.

2.2.5.1. Tilkif Köyü:

Musul'un 9 mil kuzeyinde ma'mur bir belde durumunda olan köyün halkı Keldani'dir. Garibad Mezrâ'ası ile beraber kaydedildiği anlaşılan köyde 272 hane ve 102 mücerreden müteşekkil toplam 374 nefer gebran meskündür. Köyün hasılı 58.577 akçe olup, hububat vergileri 21.800 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Hububat gelirlerini 21.862 akçe ile ispençe ve cizye vergileri takib etmektedir. Bu iki verginin toplam gelir içindeki payı yaklaşık % 75'i bulmaktadır. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Irgadiyye, murahhasa, küvvare, ağnam, keten, mercimek, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri³⁹.

2.2.5.2. Çıkalar ve Ali Kuyusu Mezrâ'aları:

Mezrâ'aların hasılı 1200 akçedir⁴⁰.

Vakıf için ayrıca senelik hasılı 60 akçe olan dükkan icaresi de akar olarak kaydedilmiştir. Vakfın toplam hasılı 59.838 akçe olup, masraf kalemleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir⁴¹. Buna göre, tevliyet için 15, imamet için iki, te'zin için bir, kitâbet için iki, ferrâş için bir, dört nefer

³⁷ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III/1, (Çev. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul 2012, s. 165.

³⁸ A Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, s. 128.

³⁹ TADB. TTD. 120, v. 114b.

⁴⁰ TADB. TTD. 120, v. 116a.

⁴¹ TADB. TTD. 120, v. 116b.

eczâhân için dört, Yasinhân için dört, Aşırhân için bir, tedris için bir, nezâret için dört, çerağcı için birbuçuk, tebârekehân için iki, bahâ-i revgân-ı çerâğ için bir, Taceddin'e 10 ve Hacı Abdullah'a dört akçe olmak üzere toplam günde 53,5 ve senede 18.939 akçe. Bunun yanında bahâ-i güşt için günde 12, bahâ-i nân için 15, bahâ-i hınta için 12, bahâ-i şem için sekiz, bahâ-i revgân-ı sâde için altı, bahâ-i sebzevât, nemek, nardenk ve gayrihu için dört, bahâ-i peynir ve asel ve bera-yı mâ-hazar için üç, bahâ-i âb için bir akçe olmak üzere günde 49, senede 21.594 akçelik masraf kalemi daha mukayyedir. Böylece vakfın toplam masrafının 40.533 akçeyi bulduğu ve bâki kalan 19.304 akçenin ise meremmât ve sair mühimmata sarf olunduğu anlaşılmaktadır.

2.6. Şemseddin Humus (r.a) Türbesi Vakfı

Derviş Mehmed'in müteveli olarak kaydedildiği vakıf için üç köy ve dört mezrâ'a akar olarak vakfedilmiştir⁴².

2.6.1. Burç Köyü:

Köyde 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 6150 akçe olup, hububat vergileri 5250 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, ağnam, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri⁴³.

2.6.2. İmam Şemseddin Köyü:

Köyde 15 nefer meskündür. Köyün hasılı 5664 akçe olup, hububat vergileri 5040 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, ağnam, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri⁴⁴.

2.6.3. Bilal Köyü:

Selal nam-ı diğer Til-i Halil şeklinde de okunabilen köyde 5 nefer meskündür. Köyün hasılı 1520 akçe olup, hububat vergileri 1250 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Diğer gelir kalemleri ise

⁴² TADB. TTD. 120, v. 117a-118a.

⁴³ TADB. TTD. 120, v. 117a.

⁴⁴ TADB. TTD. 120, v. 117a-b.

şu şekilde gösterilebilir: Irgadiyye, ağnam, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri⁴⁵.

Dört mezrâ'adan ise 1160 akçe hasıl elde edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın toplam hasılı 13.964 akçe olup, 9912 akçesinin masraf kalemlerine tayin edildiği ve 3782 akçenin bakiye olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Masraf kalemleri şu şekilde gösterilebilir: Nezârete üç, imâmete iki, te'zine bir, tevliyete bir, meşihat ve tabbaha iki, bahâ-i revgân ve hasıra bir, bahâ-i güşt ve revgân-ı sade için beş, bahâ-i nân için yedi, bahâ-i hinta için üç, bahâ-i şem ve nemek için üç akçe olmak üzere toplam 9912 akçe. Bâki kalan 3782 akçenin vakfın meremmeti vesâiresi için hıfzolunduğu tahmin edilmektedir.

2.2.7. İmam Abdullah b. İmam Ömer (r.a.) Türbesi Vakfı

İkinci halife Hz. Ömer'in oğlu olan İmam Abdullah, çok önemli muhaddislerden ve fâkihlerden olup, babasının "bir haneden bir kurban yeter" sözünden dolayı kendisine yapılan hilâfet makamına geçmesine yönelik teklifleri kabul etmemiştir. Hendek Savaşı ve daha sonra peygamberimiz döneminde meydana gelen bütün gazvelere katılan Abdullah, babasından sonra halifenin kimin olacağını görüşüldüğü şurâya katılmışsa da bundan sonra hiçbir devlet kadrosunda görev kabul etmedi. Bununla beraber, İslam'ın Horasan, Taberistan ve Kuzey Afrika'daki fetihlerinde görev alan Abdullah, Hz. Ebû Eyyüb Ensârî'nin şehid düştüğü İstanbul Muhasarası'na da katıldı. Haccac bin Yusuf'a karşı savaşmasa bile Onun İslam ahkâmını çiğnediğini hiç çekinmeden beyan eden Abdullah'ın ölümüne de bu muhalefet sebep olmuştur. İmam Abdullah Türbesi için Sultan Abdullah Köyü vakfedilmiştir. Köyde 168 hane ve 47 mücerreden müteşekkil toplam 215 nefer meskûn olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 12.826 akçe olup, hububat vergileri, 4430 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Hububat gelirlerini 2976 akçe ile çift-hane ve 2000 akçe ile ağnam vergileri takib etmektedir. Diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilebilir: Irgadiyye, tapu ve deştbanı, kışlak ve bad-ı heva grubu vergileri. Elde edilen miktarın 8673 akçesinin vakfın masraf kalemlerine cihet olarak tayin edildiği görülmektedir⁴⁶. Bahsedilen

⁴⁵ TADB. TTD. 120, v. 117b.

⁴⁶ TADB. TTD. 120, v. 118a-119a.

masraf kalemleri şu şekilde özetlenebilir: Cihet-i tevliyet yevmi üç, nezâret iki, meşihat ve tabbah iki, rakabe bir, imâmet birbuçuk, te'zin bir, saka bir, revgan ve hasır bir, gûşt üç, bahâ-i gendüm üç, bahâ-i nân dört, bahâ-i nemek ve hime bir ve ferrâş ve hâdim bir akçe.

2.2.8. Mezarhâ-i İmamzâdegân Vakfı

Musul nefsindeki Boyahane mukataasından elde edilen 80 bin akçenin İmamzâdegân mezarları hizmetlileri için vakfedildiği görülmektedir. Bu hizmetliler ve onlara tayin edilen cihetler şu şekilde kaydedilmiştir: Cihet-i tedris-i Medrese-i Doğan yevmi 30, cihet-i talebe yedi, cihet-i tevliyet yedi, kitâbet üç, ferraş üç, cihet-i mezrâ'-i İbrahim b. İmam Caferü's-Sadık üç, hisse-i cüzhân bir, cihet-i türbedâr ve bahâ-i revgan ve hasır iki, İmam Abdurrahman b. İmam Hasan Seyyid Mehdi Türbesi'ndeki cihet-i bahâ-i revgan ve hasır iki, cihet-i cüzhân bir, cihet-i mezâr-ı İmam Abdulmuhyi b. İmam Hasan üç, cihet-i türbedâr ve revganhâ ve hasır bir, cihet-i cüzhân bir, cihet-i mezar-ı İmam Ali bin İmam Muhammed Latif, cihet-i türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, cüzhan bir, cihet-i mezar-ı İmam Avnuddin bin İmam Hasan üç, türbedâr, revgân ve hasır buçuk, cüzhân iki, cihet-i mezâr-ı İmam Mehmed et-Tahir b. İmam Hasan üç, cihet-i türbedâr, revgân bahâ ve hasır bir, cüzhân iki, cihet-i mezâr-ı Seyyide Rukiyye bir (bera-yı meremmat ve revgân bahâ ve hasır), cihet-i mezâr-ı Gülsüm bint-i İmam Hasan bir, cihet-i mezar-ı İmam Muhsin b. İmam Hasan (bera-yı meremmât ve revgân bahâ ve hasır) bir, cihet-i mezar-ı İmam Ali b. Aliyyülhadi iki, türbedâr, revgân baha ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i Şehid Toka iki, hadim, revgân bahâ ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı İmam Zeyd b. Ali iki, türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, cüzhan bir, cihet-i mezar-ı Şahzaman, Ruh-ı İmam üç, Hüseyin Radiyallahu Te'alâ anı Türbesi'ndeki türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, hadim be nam-ı Mehmed bir, cüzhân bir, mezar-ı Sedafise bint-i İmam Zeyd birbuçuk, türbedâr, revgân bahâ ve hasır bir, cüzhan nim, cihet-i mezar-ı Fatıma-i Nebevi bint-i İmam Hüseyin iki, türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı Şeyh Feth Muslu iki, türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı Hayru't-Tac iki, türbedâr, revgan bahâ ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı Yahya veled-i Ebu'l-Kasım iki, türbedâr, revgân bahâ ve hasır bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı İmam Şeyh Zencari iki, türbedâr, revgan bahâ ve hasır

bir, cüzhân bir, cihet-i mezar-ı Ravzatü'l-ban-ı Musul bir, cihet-i makâm-ı Şeyh ve Ali bir olmak üzere günde toplam 90 akçe. Bundan başka Sâdat için belirlenen cihetler ise şu şekilde gösterilmiştir. Seyyid Cemaleddin bin Seyyid Yunus için üç; Seyyid Ferruh bin Seyyid Abdü'l-Kahhar için yedibuçuk; Seyyid Hasan bin Seyyid Ali için ikibuçuk; Seyyid Murtaza bin Seyyid Abdü'l-Gaffar için birbuçuk; Seyyid Hidayetullah bin Seyyid Abdullah için bir; İnaletullah birader-i Seyyid Hidayetullah için bir; Seyyid Fasihuddin bin Seyyid Hıameddin için bir; Ali bin Hacı Kasım için iki; Ömer için birbuçuk; Seyyid Mehmed için üç akçe olmak üzere on nefere günde toplam 23,5 akçe. Zevâid ehlerinden seyyidler arasındaki Seyyid Ferruhullah bin Seyyid Abdü'l-Kahhar için 13; Seyyid Murtaza için dört; Seyyid Nasıreddin için altı; Seyyid için iki; Seyyid Hüdayetullah için dört; Seyyid İnaletullah için iki; Seyyid Ali bin Seyyid Yusuf için üçbuçuk; Seyyid Fethullah için iki; Seyyid Mehmed bin Seyyid Hasan için üç; Seyyid Taha için iki; Seyyid Alemüddin için beş; Seyyid Kasım bin Seyyid Hakim için iki; Seyyid Haydar için üç; Seyyid Şerefüddin için dört; Seyyid Hasan, Seyyid Hüseyin ve Osman Şeyhi için üç; Seyyid Cemaleddin için birbuçuk; Seyyid Abdullah bin Seyyid Murtaza için üç; Ömer için iki; Abdülmecid için iki; Mustafa için üç; Hacı için iki; Hüseyin bin Muhiyiddin için iki olmak üzere toplam 24 nefere günde 76,5 akçe. Yine zevâidden olup sâdattan olmayan neferândan Hacı Ramazan'a, Hızır Çelebi'ye, Hacı Abdullah'a, Molla Yasin'e, Kasım'a, Kürd Şeyh Hasan'a, Mevlana Yunus'a ve Mustafa bin Hüseyin Ali'ye birer, Şükrullah'a iki, Ömer'e altı, Mevlana Ali'ye dokuz olmak üzere toplam 11 nefere günde 26 akçe.

Bundan başka imamzâdegân türbeleri için çok sayıda zemin vakfedildiği görülmektedir. 120 numaralı tahrir defterinde bu zeminler ve vakfedildiği türbeler ile seyyidler şu şekilde kaydedilmiştir:

İmam İbrahim, İmam Abdurrahman, İmam Muhsin, İmam Ali veled-i İmam Muhammed, İmam Avnüddin, Seyyide Rukiyye türbelerinin türbedârları için hasılı 200'er akçe olan yarım çiftlik zeminler ve İmam Muhammed Bakır Türbesi türbedarı ile Meşhed-i Nokta Vakfı taamı için hasılı 400'er akçe olan iki adet yarım çiftlik zemin vakfedilmiştir. Bundan başka iki yarım çiftlik zeminlerin İmam veled-i İmam Ali ve İmam Muhsin veled-i Ebu'l-Kasım türbedârlarına vakfedildiği görülmektedir. Bunların yılda üç gün Büyük Camii'de toplanarak

Hazret-i İmam Hüseyin'in -Rahmetullahi aleyh- rûh-ı şerifine hatm-i Kur'an ile pâdişâh hazretlerinin devâm-ı devletine du'âlar okudukları belirtilmektedir⁴⁷. Seyyid Mehmed'in tasarruf ettiği bir çiftlik yerin hasılı 400 akçeyi bulmaktadır. Seyyid Mehmed'in uhdesinde 160 akçe hasıllı bir dolab kaydedilmiştir. Aynı özellikte başka bir dolabın da Kaymas'ın tasarrufunda olduğu görülmektedir. Hasılı 400 akçe olan bir çiftlik zemin Seyyid İnaletullah, Seyyid Kasım veledân-ı Seyyid Miri Han ve Seyyid Velâyet ve Seyyid Cemal veledan-ı Seyyid Sadık ile Seyyid Kasım ve birâderi Seyyid Evliya, Miri Han b. Seyyid Evliya, Seyyid Çırak, Seyyid Cibal ve Seyyid Abdullah b. Seyyid Hidayet'in üzerine kaydedilmiştir. Hasılı 400 akçe olan bir çiftlik başka bir zemin ve 160 akçe hasıllı bir bahçe ve dolab Seyyid Abdulkahhar'ın tasarrufunda iken fevt olmasıyla evladından Seyyid Nasreddin ve Seyyid Ferruhullah'a intikal etmiştir⁴⁸.

Yine hasılı 400 akçe olan bir çiftlik zemin Abdalberr, Abdalhayy ve Yakub evlâd-ı Kadı Muhsin'in mutasarrıflığında iken evlatlarından Abdullah, Abdalhayy, Abdüsselâm, Abdülmü'min ve Sahsah'a intikal etmiştir. Hasılı 400 akçe olan bir başka zemin, Molla Melek Ahmed ve Hidayetullah'a yazılmıştır. Hasılı 400 akçe olan bir çiftlik zemin, Hızır, Yunus, Nizameddin, Mehmed, Kasım, Ebu'l-Kasım, Gazanfer ve Hüseyin veledan-ı Memi üzerine kaydedilmiştir. Adı geçen kişilerin kadızâde oldukları belirtilmektedir. Yine hasılı 400 akçe olan bir başka zemin de Hz. Ali Türbesi için Şeyh Cümcüme ve oğlu Cemal'e yazılmıştır⁴⁹.

Hasılı 400 akçe olan başka bir zemin Molla Mahmud'un üzerine mukayyedir. Yezdan Kulu üzerine olan 400 akçe hasıllı diğer bir zemin de zikredilenler arasındadır. Molla Ali, Mehmed, Ahmed ve Ebulkasım evlâd-ı Kadı Carrullah Vefiyyüddin veled-i Kadı Kemaleddin'in Kızılbaşlar tarafından Bağdad'a sürüldüğü ancak Kanuni devrinde Musul'a tekrar geri getirildikleri de ilginç bir ayrıntı olarak defterde belirtilmektedir⁵⁰.

⁴⁷ TADB. TTD. 120, v. 112b-113a.

⁴⁸ TADB. TTD. 120, v. 112b-113b.

⁴⁹ TADB. TTD. 120, v. 113a.

⁵⁰ TADB. TTD. 120, v. 113b.

3. Sâdât (Seyyidler) Evkafı

3.1. Kılıc-ı Ulya Köyü:

Seyyid Tahir'in fevtinden sonra evlâdından Seyyid Hidayetullah ve Seyyid İnâyetullah'a intikal eden köyde 21 hane ve 5 mücerredten müteşekkil 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 4298 akçe olup, en önemli gelir kalemini 3150 akçe ile hububat vergisi teşkil etmektedir. Köyde mukayyed olan diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, kışlak, tapu ve deştbanı ile bâd-ı hevâ grubu vergileri. Köy gelirinden 1148 akçenin örfi rüsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir⁵¹.

3.2. Kılıc-ı Süfla Köyü:

Köy, Gündüz tarafından Şeyh Süfla şeklinde okunmuştur. Seyyid Abdülgaffar'ın mülkü olan köyde 48 hane ve 15 mücerredten müteşekkil 63 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 5874 akçe olup, en önemli gelir kalemini 3560 akçe ile hububat vergisi teşkil etmektedir. Köyde mukayyed olan diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, kışlak, tapu ve deştbanı ile bâd-ı hevâ grubu vergileri. Köy gelirinden 2314 akçenin örfi rüsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir⁵².

3.3. Başbine Köyü:

Köy, Seyyid Şerefüddin, Seyyid Kemaleddin ve Seyyid Hidayetullah'ın uhdesinde iken mezburların fevt olması ile Seyyid Takiyüddin, Seyyid Abdulkahhar, Seyyid Asker evlâd-ı Seyyid Şerefüddin, Seyyid Celaledin veled-i Seyyid Kemaleddin, Seyyid Muslihiddin ve Seyyid Mecidüddin veledân-ı Seyyid Ziyaeddin veled-i Seyyid Kemaleddin, Seyyid Hidayetullah ve İnâyetullah veledan-ı Seyyid Hidayetullah ve diğer evlatlarının tasarrufuna geçmiştir. Köyde 19 hane ve 8 mücerredten müteşekkil 27 nefer Müslüman ile 9 hane ve 4 mücerredten mürekkep 13 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 5370 akçe olup, en önemli gelir kalemini 3870 akçe ile hububat vergisi teşkil etmektedir. Köyde mukayyed olan diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: Hane ve mücerred,

⁵¹ TADB. TTD. 120, v. 108b.

⁵² TADB. TTD. 120, v. 109a.

ispence, ırgadiyye, kışlak, tapu ve deştbanı ile bâd-ı hevâ grubu vergileri. Defterde, köy gelirinden 1500 akçenin örfi rüsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir. Köyün daha sonra harab olduğu ancak zikrolan 1500 akçeyi vermeyi kabul eden Seyyid Kasım, Şerefüddin, Hasan ve Hüseyin'in köye son olarak mutasarrıf oldukları belirtilmiştir⁵³.

3.4. Parvas Köyü:

Yukarıda da bahsi geçen Seyyid Abdulgaffar'ın mülkü iken fevt olmasıyla evlâdından Seyyid Cafer, Seyyid Mehmed, Seyyid Murtaza ve diğer evlatlarının mülkiyetine geçtiği belirtilen köyde 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 3542 akçe olup, en önemli gelir kalemini 2950 akçe ile hububat vergisi teşkil etmektedir. Köyde mukayyed olan diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: hane ve mücerred, ırgadiyye, kışlak, tapu ve deştbanı ile bâd-ı hevâ grubu vergileri. Köy gelirinden 542 akçenin örfi rüsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir⁵⁴.

3.5. Barme Köyü:

Seyyid Şerefüddin, Seyyid Abdulgaffar, Seyyid Hibetullah, Seyyid Hasan, Seyyid Abdulcebbar, Seyyid Tahir ve Seyyid Kemaleddin evlâd-ı Seyyid Şerefeddin'in mülkü olduğu anlaşılan köy, mezburların fevt olmasıyla Seyyid Takıyüddin, Seyyid Abdulkahhar, Seyyid Asker evlâd-ı Seyyid Şerefeddin, Seyyid Cafer, Seyyid Mehmed, Seyyid Murtaza evlâd-ı Abdulgaffar ve Seyyid Hidayetullah, Seyyid İnayetullah ve bâkî evlâd-ı Seyyid Abdurrezzak ve Seyyid Abdulkadir, Seyyid Rüknüddin, Seyyid Emir ve bâkî evlâd-ı Abdulcebbar ile Seyyid Celaleddin, Seyyid Hüseyin, Seyyid Muslihiddin ve Seyyid Fahreddin veledân-ı Seyyid Ziyaeddin, Seyyid Kemaleddin ve diğer evlatlarına intikal etmiştir. Köyde 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hasılı 6114 akçe olup, en önemli gelir kalemini 4780 akçe ile hububat vergisi teşkil etmektedir. Köyde mukayyed olan diğer gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: Hane ve mücerred, ırgadiyye, penbe, kışlak, tapu ve

⁵³ TADB. TTD. 120, v. 109b-110a.

⁵⁴ TADB. TTD. 120, v. 109a.

deştbanî ile bâd-ı hevâ grubu vergileri. Köy gelirinden 854 akçenin örfî rûsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir⁵⁵.

3.6. Derincük Köyü:

Barnaklu Mezrâ'ası ile beraber kaydedilen köyün, Seyyid Şerefeddin'in mülkü iken onun fevt olmasıyla oğulları Seyyid Takıyyuddin, Seyyid Abdulkahhar ve Seyyid Asker ile diğer evlatlarına intikal ettiği ve köyü son olarak Seyyid Takıyyuddin veresinden Seyyid Yunus oğullarının ve Seyyid Şerefeddin veresinden Fatma Hatun'un tasarruf ettiği belirtilmektedir. Köyün nüfusu 22 neferden ibaret olup, hasılı 4723 akçedir. Köyün en önemli gelir kalemini 3752 akçe ile hububat vergisi teşkil etmekte olup, diğer vergi kalemlerini ise hane ve mücerred, ırgadiyye, tapu ve deştbanî ile bad-ı heva grubu vergileri oluşturmaktadır. Köy gelirinden 971 akçenin örfî rûsûm olarak hassa-i hümayuna verildiği belirtilmektedir⁵⁶.

3.7. Haşimiyye ve Çal Depe Mezrâ'aları:

Musul'un doğusunda yer alan mezrâ' daha önce köy idi. Seyyid Şerefeddin, Seyyid Abdulgaffar, Seyyid Kemaleddin ve Seyyid Hidayetullah'ın mülkü iken onların fevt olmaları ile Seyyid Takıyyuddin, Seyyid Abdulkahhar, Seyyid Hidayetullah, Seyyid inayetullah veledân-ı Seyyid Hibetullah ve evlâd-ı Seyyid Hüseyin, Seyyid Celaleddin, Seyyid Muslihiddin, Seyyid Fahreddin ve evlâd-ı Seyyid Kemaleddin ve diğer evlatlara intikal ettiği anlaşılan mezrâ'anın hasılı 2000 akçedir⁵⁷.

4. Camii ve Mescid Vakıfları

4.1. Nureddin Şehid Camii Vakfı (Ulu Camii)

Nureddin Mahmud bin İmadeddin Zengi tarafından 1170-1172 tarihleri arasında yapılan camiinin yanında bir de medrese bulunmaktadır. Şam Atabeyi olan Nureddin Zengi, bu camiiyi yeğeni II. Seyfeddin Gazî'nin Musul emiri iken idarede zaafiyet göstermesi üzerine Musul'a geldiği sırada, Emeviye Camii'nin halkın ihtiyaçlarına cevap vermediğini gördüğünden inşa ettirmeye karar vermiştir. Yaptığı bu hayır eserinin başına İmadeddin Ebu Bekir Eş-Şafi'yi tayin ederek

⁵⁵ TADB. TTD. 120, v. 110a-b.

⁵⁶ TADB. TTD. 120, v. 110b-111a.

⁵⁷ TADB. TTD. 120, v. 111a.

hayır eserine zengin vakıflar tahsis etmiştir. Cami, Bedreddin Lülü ve Uzun Hasan tarafından tamir edilmiş Osmanlı dönemimde de 1640, 1738 ve 1854 yıllarında tadilet görmüştür. Cami, 1942 yılında yıkıldığı için kalıntıları üzerine 1944 yılında dört minareli bir cami yapılmıştır.

İncelediğimiz deftere göre camii için Yeni Kayseriyye ve Eski Kayseriyye dükkan icarelerinden 36.560, han icaresinden 8640, kapan hissesinden 2400, Kınık Köyü Çevleği hissesinden de 1920 akçe olmak üzere toplam 49.520 akçe vakfedilmiştir⁵⁸.

Defterde, elde edilen hasılın 41.271 akçesinin masraf kalemlerine cihet olarak dağıtıldığı ve 8279 akçenin bakiye olarak kaldığı belirtilmektedir⁵⁹. Vakfın masraf kalemleri ise aşağıdaki şekilde gösterilebilir: Tevliyete günde on (Defter-i Atik'te sekiz), hitâbete on (daha önce beş), imâmete altı (daha önce dört), ferraşa iki, cibâyete ikibuçuk, üç nefer müezzine altı, 13 nefer eczâhâna 13, 11 nefer habbâza 11, mu'arrife bir, vâize yedi, kitâbete dört, nezarete dört, ferraş-ı birûna iki, rakabeye bir, bahâ-i revgan ve hasıra birbuçuk, kayyime dört, çerağa birbuçuk, sarf-ı kademgâha bir, âma Mehmed'e tekaüdlük için bir, Şakir'e iki, Şeyh Taha'ya iki, Molla Cuma'ya iki, Seyyid Mehmed'e beş, Şeyh Muhammedü'l-Karanî mezârındaki Yasin-hâna bir buçuk, Tebareke-hâna üç, Âmm'e'ye iki, Aşir-hân Mehmed'e üç, Türbedâr Abdülvehhab'a iki, habbâza iki, noktaya iki, tezin-i Camii-i Kal'a-i Musul için bir akçe.

Musul'da bundan başka Emevi ve Mücahidi (Kaymazi) Camiileri de bulunmakla beraber incelediğimiz dönemde bu camilere ait vakıf kaydına rastlanmamaktadır. Bunu, Moğol istilasından sonra tahribata uğradıklarından kullanılamaz hale gelmelerine bağlamak mümkündür.

4.2. Şeyh Mehmed Baytar Mescidi Vakfı

İncediğimiz deftere göre, Karadepe Mahallesi'nde bulunan Şeyh Mehmed Baytar Mescidi için çeşitli dükkan ve hamam icarelerinden toplam 788 akçe akar bağlanmış ve bu meblağın 720 akçesinin imam

⁵⁸ TADB. TTD. 120, v. 119b.

⁵⁹ TADB. TTD. 120, v. 120a-121a.

ve müezzine tayin olunduğu belirtilmiştir. Baki kalan 68 akçenin mescidin yağı ve hasırına sarf olunduğu kaydedilmiştir⁶⁰.

4.3. Arabi Mescidi

Musul nefsinde Sûk-u Sagir mevkiinde bulunan mescid için çeşitli dükkan ve kasabhane icaresinden elde edilen toplam 1620 akçe hasıl vakfedilmiştir. Elde edilen hasılın günde üç akçesinin imamete ve bir akçesinin da müezzine tayin edildiği, baki kalan senelik 180 akçenin ise mescidin yağı, rakabesi ve hasırına ayrıldığı anlaşılmaktadır⁶¹.

4.4. Ganim Mescidi

İmam Avnüddin Mahallesi'nde bulunan mescid için geliri 216 akçe olan dükkan ve hane icaresinin vakfedildiği görülmektedir. Elde edilen hasıl, mescidin yağına ve hasırına sarf olunmaya meşrûttur⁶².

4.5. Şeyh Ebubekir Şamî Mescidi

Çehar-ı Sûk Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen mescid için toplam geliri 360 akçe olan bir zemin ve hane vakfedilmiştir. Defterde, hasılın nereye meşrût olduğu belirtilmemiştir⁶³.

4.6. Abd-i Alem Mescidi

Zeyd bin Ali Mahallesi'nde bulunan mescid için toplam hasılı 360 akçe olan iki bab dükkan vakf ve mezkur hasılın mescidin yağına ve hasırına sarf olunmasına şart edilmiştir⁶⁴.

4.7. Zeyd b. Ali Mescidi

Dâr-ı Hacı Ahmed Mahallesi'nde bulunan mescid için 360 akçe hasılı olan bir bab dükkan vakfedilmiştir. Elde edilen hasılın mescidin yağına, hasırına ve rakabesine sarf olunduğu belirtilmektedir⁶⁵.

⁶⁰ TADB. TTD. 120, v. 106a.

⁶¹ TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶² TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶³ TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶⁴ TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶⁵ TADB. TTD. 120, v. 106b.

4.8. Feraşad Bey Mescidi

Doğın Medresesi Köyü'nde bulunan mescid için toplam hasılı 2520 akçe olan bir bab dükkan ve sermayesinin vakfedildiğı ve elde edilen hasılın günde bir akçesinin imamete, yarım akçesinin müezzine, yarım akçesinin tevliyet ve aylık 6 akçenin rakabe, revgân ve hasır cihetlerine tayin edildiğı belirtilmektedir⁶⁶.

4.9. Hoca Burhan Mescidi

Hacı Ahmed Mahallesi'nde bulunan mescid için 540 akçe hasılı olan bir bab dükkan vakfedilmiştir. Elde edilen hasıldan günde bir akçesinin imamete ve yarım akçesinin rakabe, revgân ve hasıra cihet tayin edildiğı anlaşılmaktadır⁶⁷.

4.10. Hacı Ali Attar Mescidi

Zeyd b. Ali Mahallesi'nde bulunan mescid için 120 akçe hasılı olan bir bab hane vakfedilmiştir. Hasılın mescidin rakabe, yağ ve hasırına meşrût olduğı mukayyedir⁶⁸.

4.11. Hacı Yunus Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'nde bulunan mescid için 120 akçe hasılı olan bir bab hane vakfedilmiştir. Hasılın mescidin rakabe, yağ ve hasırına meşrût olduğı mukayyedir⁶⁹.

4.12. Kadir Bey Mescidi

Mescid için senelik hasılı 540 akçe olan iki bab dükkan ve bir kıt'a zemin vakfedilmiştir. Hasılın günde birer akçe olmak üzere imam ve müezzine şart edildiğı görülmektedir⁷⁰.

⁶⁶ TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶⁷ TADB. TTD. 120, v. 106b.

⁶⁸ TADB. TTD. 120, v. 107a.

⁶⁹ TADB. TTD. 120, v. 107a.

⁷⁰ TADB. TTD. 120, v. 107a.

4.13. Ahmer Mescidi

Mescid için 600 akçe hasılı olan bir bağ vakfedilmiştir. Hasıldan günde iki akçenin mescidin imam ve müezzinine meşrût olduğu mukayyedir⁷¹.

4.14. Hacı Şah Kulu Mescidi

İmam Avnüddin Mahallesi'nde bulunan mescid için 3 bab dükkandan elde edilen 360 akçe hasıl akar olarak kaydedilmiş olup, hasılın imamet cihetine yevmi bir akçeden tayin edildiği belirtilmektedir. Şah Kulu'nun sair levâzimat için akar vakfetmek üzere olduğu ayrıca belirtilmiştir⁷².

4.15. Ma'suk Mescidi

Dar-ı Makam Mahallesi'nde bulunan mescid için dükkan icaresinden 1020 akçe vakfedilmiş olup, elde edilen hasılın imamet cihetine yevmi bir buçuk, müezzine ise bir akçe olmak üzere cihet olarak tayin edildiği, senevî 120 akçenin da bakiye olarak kaldığı görülmektedir⁷³.

4.16. Şeyh Ömer Garranî Mescidi

Hamasin Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılan mescidin imamı ve müezzinine günde bir akçe verilmek üzere hasılı toplam 790 akçe olan bir bab hane, üç bab dükkan ve zemin icareleri vakfedilmiştir. Bâki kalan 70 akçenin mescidin yağı, hasırı ve sair mühimmatı için hıfzolunduğu belirtilmektedir⁷⁴.

4.17. Han Ahmed Acemi Mescidi

Ratibe Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılan mescidin yağı, hasırı ve rakabesi için 192 akçe hasılı olan dükkan ve hane icaresi vakfedilmiştir⁷⁵.

⁷¹ TADB. TTD. 120, v. 107a.

⁷² TADB. TTD. 120, v. 121b.

⁷³ TADB. TTD. 120, v. 121b.

⁷⁴ TADB. TTD. 120, v. 121b.

⁷⁵ TADB. TTD. 120, v. 122a.

4.18. Hacı İbrahim Avnî Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'nde bulunan mescidin yağı, hasırı ve rakabesi için 120 akçe hasılı olan dükkan ve hane icaresi vakfedilmiştir⁷⁶.

4.19. Hacı Ömer Beşan Mescidi

Karadepe Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılan mescidin imamına günde bir, müezzinine ise yarım akçe verilmek üzere hasılı 540 akçe olan dört bab dükkan icaresi vakfedilmiştir⁷⁷.

4.20. Mevlana Selamullah Bi-Ratiki Mescidi

Mescidin imamı ve müezzini için günde bir, mum, hasır ve küre için ise senede 80 akçe verilmek üzere hasılı 800 akçe olan altı bab dükkan vakfedilmiştir. Evladiyet üzere vakfedildiği belirlenmiştir⁷⁸.

4.21. Şeyh Mehmed Telbisi Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılan mescidin rakabesi için 360 akçe hasılı olan bir bab dükkan ve üç bab hane icaresi vakfedilmiştir⁷⁹.

4.22. Daru's-Sa'ade Mescidi

Babü'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin revgânı, hasırı ve rakabesi için 540 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁸⁰.

4.23. Hacı İsa Hamamî Mescidi

Cizye Mahallesi'nde bulunan mescidin imamı için günde bir, revgân, hasır ve rakabesi için ise senede 120 akçe verilmek üzere toplam hasılları 480 akçe olan dükkan ve zemin icareleri vakfedilmiştir⁸¹.

4.24. Hoca Şah Mahmud Kevser Mescidi

Ahen Mahallesi'nde bulunan mescid için 360 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁸².

⁷⁶ TADB. TTD. 120, v. 122a.

⁷⁷ TADB. TTD. 120, v. 122a.

⁷⁸ TADB. TTD. 120, v. 122a.

⁷⁹ TADB. TTD. 120, v. 122b.

⁸⁰ TADB. TTD. 120, v. 122b.

⁸¹ TADB. TTD. 120, v. 122b.

4.25. Hacı Cemaleddin Vezir Mescidi

Sûku'l-Arab Mahallesi'nde bulunan mescidin imamına günde iki buçuk, müezzinine bir buçuk, mütevellî ve ferraşına bir buçuk, rakabe, revgân ve hasırına ise buçuk akçe verilmek üzere toplam 2580 akçe hasılı olan altı bab dükkan vakfedilmiştir. Baki kalan 420 akçelik meblağın meremmât için hıfzolunduğu görülmektedir⁸³.

4.26. Hoca İsa Mescidi

Hammas Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 180 akçe hasılı olan bir kıt'a zemin vakfedilmiştir⁸⁴.

4.27. Şeyh Nur Ali Mescidi

Mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 180 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁸⁵.

4.28. Hoca Hasan Torun

Halil Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 180 akçe hasılı olan bir zemin vakfedilmiştir⁸⁶.

4.29. Şeyh Hasan Bekrî Mescidi

Kendi adını taşıyan mahalledeki mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 180 akçe hasılı olan hane icaresi vakfedilmiştir⁸⁷.

4.30. Pir Ahmed Mescidi

Şeyh Hasan Bekri Mahallesi'ndeki mescidin imamına yevmi bir, müezzinine, revgân, hasır ve rakabesine ise yarımşar akçe verilmek üzere 720 akçe geliri olan dükkan icareleri vakfedilmiştir⁸⁸.

⁸² TADB. TTD. 120, v. 122b.

⁸³ TADB. TTD. 120, v. 122b.

⁸⁴ TADB. TTD. 120, v. 122b.

⁸⁵ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁸⁶ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁸⁷ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁸⁸ TADB. TTD. 120, v. 123a.

4.31. Hoca Şah Kulu Mescidi

Selase Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasırı ve rakabesi için 180 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁸⁹.

4.32. Mevlânâ Kasım Reis Mescidi

Şuraye Mahallesi'ndeki Mescidin yağı, hasırı ve rakabesi için 360 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁹⁰.

4.33. Hacı Hasan Fahr nâm-ı diğer Baytü'ş-Şems Mescidi

Mescidin imamı için 300 akçe hasılı olan dükkan icaresi vakfedilmiştir⁹¹.

4.34. Şeyh Mahmud b. Nureddin

Zeyd b. Ali Mahallesi'nde bulunan mescidin yağı ve hasırı için 240 akçe hasılı olan iki bab hane icaresi vakfedilmiştir⁹².

4.35. Hacı Cemaleddin Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasırı ve meremmâtı için 300 akçe hasılı olan iki bab dükkan icaresi vakfedilmiştir⁹³.

4.36. Abdullah b. Seyf Mescid

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasırı ve meremmâtı için 120 akçe hasılı olan hane ve dükkan icaresi vakfedilmiştir⁹⁴.

4.37. Kemaleddin Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasırı ve rakabesi için 156 akçe hasılı olan hane ve dükkan icareleri vakfedilmiştir⁹⁵.

⁸⁹ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹⁰ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹¹ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹² TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹³ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹⁴ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹⁵ TADB. TTD. 120, v. 123a.

4.38. Bezzâz Mescidi

Ratibe Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 360 akçe hasılı olan hane ve dükkan icareleri vakfedilmiştir⁹⁶.

4.39. Hacı Kasım Attar Mescidi

Zeyd b. Ali Mahalesi'ndeki mescidin rakabesi için 84 akçe hasılı olan hane icaresi vakfedilmiştir⁹⁷.

4.40. Hacı Hasan Halef Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve rakabesi için 240 akçe hasılı olan hane ve dükkan icaresi vakfedilmiştir⁹⁸.

4.41. Hacı Receb Mescidi

Babü'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve meremmâtı için 300 akçe hasılı olan dükkan, hane ve zemin icareleri vakfedilmiştir⁹⁹.

4.42. Vasıt Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve meremmâtı için 120 akçe hasılı olan hane ve dükkan icareleri vakfedilmiştir¹⁰⁰.

4.43. Hoca Hasan Hemhem Mescidi

Mescidin yağı, hasır ve meremmâtı için 60 akçe hasıllı bir kıt'a zemin vakfedilmiştir¹⁰¹.

4.44. Receb Avkuş Mescidi

Babu'l-Irak Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasır ve meremmâtı için 120 akçe hasılı olan iki bab hane icaresi vakfedilmiştir¹⁰².

⁹⁶ TADB. TTD. 120, v. 123a.

⁹⁷ TADB. TTD. 120, v. 123b.

⁹⁸ TADB. TTD. 120, v. 123b.

⁹⁹ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰⁰ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰¹ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰² TADB. TTD. 120, v. 123b.

4.45. Mevlana Abdulkadir Müderris Mescidi

İmam Avnüddin Mahallesi'ndeki mescidin yağı, hasırı ve meremmâtı için 120 akçe hasılı olan hane icaresi vakfedilmiştir¹⁰³.

4.46. Ebu'l-Ula Mescidi

Hamas Mahallesi'ndeki mescid için hasılı 900 akçe olan iki bab dükkan ile 48 akçe hasıllı bir bab hane icaresi akar olarak vakfedilmiştir. Elde edilen hasıdan 900 akçenin imam, müezzin ve revgân ile rakabeye cihet olarak tayin edildiği, bâki kalan 48 akçanın da rakabe için hıfzolunduğu belirtilmektedir¹⁰⁴.

4.47. Şeyh Mehmed Celal Mescidi

Şuraye Mahallesi'ndeki mescid için hasılı 1800 akçe olan dükkanların icaresi vakfedilmiştir. Elde edilen hasıl imamet, müezzin, tevliyet, revgân-hasır ve rakabe cihetlerine yevmi bir, nezaret cihetine ise yarım akçe olmak üzere dağıtılmaktadır. Baki kalan 180 akçenin rakabe için hıfzolunduğu belirtilmektedir¹⁰⁵.

5. Zürrî Vakıflar

5.1. Hafız Kulu Vakfı

400 akçe hasılı bulunan bir zemin Hafız Kulu'ndan sonra oğlu Ali'ye intikal etmiştir¹⁰⁶.

5.2. Molla İbrahim Vakfı

400 akçe hasılı bulunan bir zemin Molla İbrahim'den sonra oğulları Hasan ve Mahmud'a intikal etmiştir¹⁰⁷.

5.3. Murad Çavuş Vakfı

Hasılı belli olmayan bir bahçe vakıftır¹⁰⁸.

¹⁰³ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰⁴ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰⁵ TADB. TTD. 120, v. 123b.

¹⁰⁶ TADB. TTD. 120, v. 122a.

¹⁰⁷ TADB. TTD. 120, v. 122a.

¹⁰⁸ TADB. TTD. 120, v. 122a-b.

5.4. Hacı Yunus Vakfı

400 akçe hasıllı bulunan bir zemin ve Harman bahçesi vilayetin hudemasından olduğu belirtilen Hacı Yunus ve kardeşi Derviş Ali üzerine kaydedilmiştir¹⁰⁹.

5.5. Abbas Vakfı

Yaklaşık hasıllı 1000 akçe olan mezrâ'a ile dolabın Abbas adında birine verildiği görülmektedir¹¹⁰.

5.6. Kadı Veliiyüddin, Eserüddin ve Vefaeddin Zürrî Vakfı

Eserüddin evlâdından Mehmed Bakır'ın Kadı Köyü'nde kendü hissesini Hızır b. Yunus'a vakfettiği belirtilmektedir¹¹¹. Vakfın akarlarına bakıldığında Kadıkendi Köyü'nde 3331 akçe hasıllı hissenin yanısıra, Mahlin Köyü'nde hasıllı 2850 akçe olarak kaydedilen yer, Kasım Köyü'nde 376 akçe ve Rane nâm-ı diğer Revâne Köyü'nde El-Vesres, El-Vefrun ve Meydancık Mezrâ'alarından elde edilen 1515 akçe olmak üzere toplam 8082 akçeyi bulduğu anlaşılmaktadır¹¹².

Değerlendirme-Sonuç

Osmanlı döneminde Musul Sancağı'nda çeşitli kültür ve medeniyetlerce kutsal sayılan ortak değerler için Osmanlı hakimiyetinden çok daha evvel bina edilen kutsal mekanlar adına geliri çok fazla olan yerler vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu vakıfların çok büyük bir bölümü sonradan tasdik edilmiş kadim vakıflar olsa da Osmanlı döneminde de hatırı sayılır ölçüde vakıflar yapıldığı görülmektedir. Musul Sancağı'nda bulunan vakıflar bu çalışmada Haremeyn-i Şerifeyn, türbe/mezar, sâdât, camii ve mescidler ve zürrî olmak üzere beş grupta ele alındı. Musul Sancağı'ndan Mekke ve Medine'deki fukaranın ihtiyacına harcanmak üzere üç köy, iki cemâ'at ve bir mezrâ'nın hâsıllı olan toplam 73.808 akçenin Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı görevlilerince toplandığı söylenebilir. Biri hariç tamamı

¹⁰⁹ TADB. TTD. 120, v. 122b.

¹¹⁰ TADB. TTD. 120, v. 122a.

¹¹¹ TADB. TTD. 120, v. 111a.

¹¹² TADB. TTD. 120, v. 111a.

nebi, seyyid ve imam ve seyyid imamzâdegân adına çoğu Musul dışındaki türbeler/mezarlar için Musul Sancağı'ndaki pek çok köy ve mevrâ ile boyahane mukataasından hâsıl olan yaklaşık 225.000 akçenin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Musul Sancağı'nda çok sayıda seyyid için vakfedilmiş olan altı köy ve çeşitli mevrâ'lardan hâsıl olan 31.921 akçe, seyyid vakıfları başlığı altında ayrıca incelendiğinden dolayı, diğer zürri vakıflardan tefrik edilmiştir. Başta Nureddin Şehid Camii olmak üzere sancak dahilinde hemen tamamı Musul merkezinde tesbit edilen 46 adet mescid için ise toplam hâsılı 70.000 akçenin üzerinde olan akarât vakfedilmiştir. Bu hâsılın 45.000 akçeden biraz fazlası, yani yaklaşık % 65'i Nureddin Mahmud Zengi Camii'ne aittir. Sâdât evkafı dışında tahlil edilen diğer altı adet zürri vakfın toplam hâsılı ise 10.282 akçeyi bulmaktadır. Böylece beş grupta incelenen Musul Sancağı Evkâfi'nin toplam hâsılı yaklaşık 430.000 akçenin biraz üzerindedir: Bu meblağın yüzde % 52'sinin, günümüz İslam coğrafyasında ortaya çıkmış olan terör ortamında ortadan kaldırılan türbeler etrafında meydana gelmiş külliyelere ayrıldığı açıkça görülmektedir. Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfi'nin Musul Sancağı Evkâfi'nin toplam hâsılı içindeki payı ise yaklaşık % 16'dır. Nureddin Şehid Camii ve küçük mescidler için ayrılan miktarın toplam vakıf gelirleri içindeki yeri de yaklaşık % 15 olarak hesaplanmaktadır. Seyyidler için vakfedilen ve zürri vakıflar olarak da değerlendirilebilecek olan vakıfların toplam gelir içindeki yeri ise yaklaşık % 10 olarak belirlenmektedir. Musul örneğinde olduğu gibi, İslam coğrafyasındaki zulüm ve terör ortamının bir an evvel ortadan kaldırılması ve ortak değerler üzerinde barış ve kardeşlik ilkeleri etrafında bu coğrafyanın insanların birleştirilmesi, bu amaç doğrultusunda ortak değerlerimiz olan vakıf eserlerin yok edilmesine seyirci kalınmaması en büyük hedef olmalıdır. Bu hedefe ulaşılabilmesi, İslam coğrafyasının yer altı ve yer üstü kaynaklarının, bölge halkının ihtiyaçlarının karşılanmasına ve hatta refahına yönelik, olabildiği ölçüde çok artı ürünün geri dönüşümünün sağlanabilmesiyle mümkün olabileceği görülmektedir. Herhalde bunun en güzel aracı geçmişte olduğu gibi kadim vakıfların ihyasını sağlamak ve hatta buna yenilerini eklemektir.

KAYNAKÇA

- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 1991.
- Bayatlı, Nilüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, TTK, Ankara 1999.
- Danişmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II-III, İstanbul 1948.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III/1, (Çev. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul 2012.
- ez-Zebidî, *Sahihî Buharî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (terc. Kamil Miras), IX, Ankara 1971.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991.
- Gündüz, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003.
- Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), c. IV, Ankara 1992.
- İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I, Beyrut 1957.
- İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, I, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Atabeylikler", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara 1992, s. 296-297.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Kür-Boğa", *İA*, C. 6, İstanbul 1993, s. 1085.
- Köymen, Mehmet Altay, *Alpaslan ve Zamanı*, I, Ankara 1983.
- Kur'an-ı Kerim, el-Enbiya, 21/87; el-Kalem, 68/48; el-Yunus, 10/98; en-Nisa, 4/163; es-Saffat, 37/141-142, 145-148
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1991.
- Mırsiroğlu, Kadir, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, İstanbul 1985.
- Öztürk, Y. Nuri, *İmam-ı Azam Savunması, Şehid Bir Önder İçin Apolocya*, İstanbul 2010.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), II, Ankara 1992.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara 1989.
- Saatçi, Suphi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1989.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev. Kemal Köprülü), TTK, Ankara 1978.
- Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, C. I, İstanbul 1989, s. 272.
- Sümer, Faruk, *Karakoyunlular*, I, TTK, Ankara 1984.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul 1980.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1976.
- TADB. TTD. 120.
- Temir, Ahmet, "Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, s. 389-391.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1994.

Uluçam, Abdüsselam -Küçükkaya, Gülçin, "İrak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, XXI, İstanbul 1990, s. 260-261.

Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant C. Andreasyan), TTK, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1988.

Yazıcı, Tahsin, "Safeviler", *İA*, C. 10, İstanbul 1993, s. 54.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *İA*, C. I, İstanbul 1993, s. 258.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Celayir", *İA*, C. 3, İstanbul 1993, s. 64.

Yücel, Yaşar, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK, Ankara 1989.